

Прилог историји санитета у Црној Гори

2)

Тако звана »мрена« на очима (птеригијум) је по другим крајевима сасвим редак појав. У Црној Гори је тога на неброј. На сваком кораку наилази се на чељаде с »мреном« на очима, а и катарално запаљење очију тако је често, да су управо здраве очи у Црногорца прилична реткост. Ко је »капица« као недовољан заклон од сунца, ветра, праха и других шкодљивости за око, које опет велики дим, што се с отворена огња простире по сељачкој црногорској кући, узрок су тим честим болестима.

И камен у мехуру није у Црној Гори реткост као по другим крајевима. За кратко време мога бављења наилазио сам на више од десет болесника с каменом у мехуру, а колико их је, што их не могах видети. Већ тај број био би за ово становништво доста висок.

Веома често наилази се у Црној Гори и на тешке телесне позледе с трајним посљедицама. Живот, обичаји и занимање Црногорца већ су таки, да не прође дана, кад се случај не деси, да се чељаде позледи пушком или другим оружјем, да пострада минавајући или ловећи прахом и динамитом, да се натежући оштети, да га спршти крш, да се спрца с врлети, да га закоље јетка гуја и т. д., а још чешће бива да лудо¹⁾ дете падне у отворен огањ, те се спржи и убогаљи.

У болест морају се рачунати и неке последице од рањивања у рату, а тога је у Црној Гори више но игде. У нас је мало одрасле мушкиње, да није бар једном рањивана, а од тих силних рањеника је доста велики број таких, који од несретних последица вечито болују.

---

¹⁾ „Лудо“ — мало, младо.

Ово су, Ваша Преузвишености, тек искуства од једне године, и тек махом побрани појави, који би се, може бити, бољим и дужим испитивањем и удвостручили. Али већ и то је и сувише доказа, да је здравствено стање у Црној Гори са свим лоше и да Црногорац није она чила, снажна, кроз здрава конституција (састав), који се обично налази у народа простих нарави. Неки појави као да то опровргавају, површно посматрање доказује са свим противно, али право искуство и статистика доказали би ову истину сасвим. На поједине примере здраве конституције, н. пр. на поједине примере дубоке старости, челична здравља, грдне телесне снаге и дурашности, богате плодитости и т. д. одговарала би тачна статистика укупним посматрањем свих прилика и све земље и доказала би, да Црногорац конституцијално опада, да је брзовек и кратковек, да мало рађа, а још лошије одгаја — да му уопште физичке снаге и материјала недостаје.

Ваша Преузвишеност! Веома бих радо ублажио горчину ових речи, али ми је ова истина с једне стране дужност, а с друге глас савести и искреног саучешћа. Рад бих, да за напредне задатке Црне Горе ова земља роди и спреми физично и морално развијене синове, као што је до сада рађала јунаке. Рад бих, да овом искреном речи расветлим оно, што се до сада скривало, и да оном збиљом подсетим на посао, који заслужује прво благо народа, највећа снага његова — а то је здравље.

За старање око народна здравља и физичке снаге рекао је недавно један од првих енглеских државника веома значајну реч: »Народно здравље ваља да је прва и најглавнија брига свакога државника и свака влада је на рђавом путу, која, буди из кога разлога, заборавља на здравље и физичку снагу својих грађана. Заборавити на то, значило би заборавити на основ свему напретку«. Значај и истина тих речи сасвим су јасни. Узмимо државу којег му драго система, узмимо владу којег му драго правца, узмимо државне смерове којег му драго реда — увек и увек истиче се та једна истина, да се само с држављанином долази до цели, да се добра кућа зида само из здрава материјала, да дакле само здрав и физично напредан држављанин даје добру полуку за успевање. Такав држављанин потребан је нашој држави сада тим више, што је она новим положајем примила задатке, за које поред јунаштва ваља мушке снаге и дурашности особите врсте, за

које ваља мирна али трајна постепеност, а та је основана у органском напредовању.

Али и да не захватамо тако далеко, него да погледимо у сасвим обичан живот нашега држављанина, па ћемо се опет морати уверити, да му је здравље и физична снага најпреча. Шта ће сиромаш Црногорац с болесником, са глухим, слепим, кљастим и богаљастим? Ко ће да га храни? Колико падне радне снаге у најплодовитијим крајевима и у највећој преши онда, кад Зетом, Љуботињем, Црмницом, Баром и другим местима завлада наступна грозница, тифус, тифенд или срдобоља? Колико се утроши здраве снаге, времена и гдекад новаца око тих болесника на негу и лечење? Шта ће кућа, кад болесна мајка породила јато болесне и гњиле деце? Како је на огњишту угасника, где се деца не рађају? Загарач и Пјешивци су Содом и Гомора, на које се за мало нико ни осврнути неће, па што ће им онда тако јадан живот?

Према овим озбиљним појавима и њиховим неизбежним последицама ваља дакле свом снагом устати. Ваша Преузвишеност знала је увек уважити моје разлоге у том смеру, те се и сад од ње надам, да их неће одбацити, тим мање, што смерају на једну од најпрешнијих поправака у државној управи. Стога сам и слободан, да пред Вашу Преузвишеност изнесем неколико предлога, који смерају на то, да се очува, одржи и унапреди народно здравље као најбоље уздарје ове државе.

Као прву и најпрешнију потребу стављам органе, који ће непосредно над тим бдити, а то су лекари.

У најновије доба отпуштени су сви лекари из унутрашњости Црне Горе из државне службе и према томе остало је на 200.000 душа само један једини лекар. У Америци је један лекар на 600, у Француској на 1000, у Австрији на 2000, па чак и Србија даје једног лекара на 10.000, само Црна Гора има једнога лекара на 200.000 душа. То је ужасан неразмер и тим још већи, што се према искуству осведочило, да је у Црној Гори необично много и тешких болести. Тај неразмер ссећа се и у пракси. Народ из најдаљих крајева ломи се по неколико дана хода, док дође пола мртв до Цетињске болнице лекару. Цетињска болница претури на годину по моме бележењу које у самој кући које амбулантно до 5.000 болесника, а то је за овај народ и за ове путове ужасно. Рачунамо ли, да сви ти болесници тек у крајној нужди крену на тако тежак и с трошком скопчан пут, онда морамо рачунати,

да их болује још 5 пута више без икоје лекарске помоћи. Кад би се код тих болника прорачунала боловањем и смрћу изгубљена радна снага и новац, би ли се онда могло сумњати, да је много корисније платити бар 5 добрих љекара, растури их по земљи, да су народу на невољи, да га чувају од разболевања, да лече болеснике, да им скраћују боловање, и најпосле да избављају од смрти. Колико је тиме уклоњено муке и јада, колико је добивено радном снагом и физичким напретком? Један живот треба да нам је драгоцен — и ми га у рату чувамо —, а 200.000 живота оставићемо ево без сваке заштите и помоћи у приликама, које су опасније од пушке и топа већ тим, што испред јунаштва не измичу.

Према овоме предлажем Вашој Преузвишености систематисана места окупних лекара: са годишњом платом од 3.000 франка: 1) за Бар, 2) за Улцињ, 3) Никшић, 4) Подгорицу, 5) Колашин. Толику награду систематисањем стога, што мислим, да праве користи чини само добар лекар у којег ће народ имати поверења, доброг и савесног лекара стећи ћемо у нашим мучним околностима само тиме, ако му обезбедимо материјално стање. Та награда је још сувише мала, кад се узме награда коју даје Бугарска или Србија и кад се промисли, да је тамо и живот и пракса лекарева посве лакша. Тек с том наградом можемо се надати правим лекарима а не полутанима, искреном заузимању — дакле неком успеху. —

За заједничку управу тих лекара и других санитетских установа ваља да се при Министарству у (нутрашњих) дела склопи централна санитетска управа. Она би се могла састојати:

- 1) Из санитетског савета, као врховне санитетске власти;
- 2) Из начеоништва санитетског одељења као извршне власти.

Начеоништво санитета имало би непосредну бригу о свему што се тиче народног здравља. Оно би: а) предлагало санитетске законе савету на потврду, б) предлагало лекаре савету на потврду, в) управљало лекарима и другим санитетским особљем и свима санитетским установама, г) извештавало савет о здравственом стању државе, д) водило званичне ствари са иноземством, ђ) предлагало лекаре савету на потврду, е) чинило санитетске визитације, ж) водило санитетску статистику и т. д.

У санитарски савет ушао би: као претседник министар у (нутрашњих) д(ела), као извештач начеоник санитета, као саветници лични лекар Њ. Св(јетлости), један лекар из округа (с времена на време), марвени лекар, државни апотекар и инжењер и један званичник од администрације.

Начеоништво заступао би I лекар болнице Данило I и секретар у Министарству у (нутрашњих) д(ела).

Да би се сачувало благо наших држављана, што га у марви има, ваљало би се постарати за стручна: марвена лекара. За земљу као што је Црна Гора он је прешна потреба, а и у саобраћају са суседним државама нећемо га моћи обићи. За награду марвеном лекару ваљало би систематисати исту плату што и окружним. Корист што би нам такав стручњак могао донијети премаша далеко штету, што је народ осети сваке године од губитка на болесној марви. И ако је по казивању у овој држави разболевање марве неким народним строгим обичајем у нешто спречено, ипак наш народ уповавањем лешева од марве, која нагло липса, изгуби толико, да би се могло и 2—3 марвена лекара издржавати. Народ укопа и неупотреби свако грло без разлике које липса, а марвени лекар би одабрао само оно, које се доиста не сме употребити. И разболевању народа спречио би такви стручњак много.

Као прву помоћ породиљама ваљало би бар на Цетињу одржавати једну изучену и дипломисану бабицу. Колико би она користила својим непосредним радом, толико спречавањем неких несмислених обичаја, којих је око породиље и који често упропасте и породиљу и дете. Поред тога могла би се уз њу изучити још која, те изаслати по другим местима.

Једна од најблагодарнијих и најлепших задаћа санитарског устројства било би и обавештавање народа штампом у приликама, које се тичу здравља и болести. То би наравно морало ићи повременим листом и преко посредника народа, т. ј. преко свештеника и главара. Ти посредници учили би и сами, а поучили би и народ, да се махне предрасуда, које су толико штетне и да послуша разлог и науку. Спречавањем разболевања и разложним саветом у појединим случајевима болести учинио би тај лист веома велике користи особито код нас, где је мало лекара и где се тешко и споро до њих долази. Тај лист би могле издржавати општине предплатом, а уређивао би га начелник санитета.

У санитарско устројство спадају и болница и државна апотека. И једно и друго ваљало би реформисати према оним

одредбама, које би донело начеоништво савету на претрес и потврду. Како сада постоје, не одговарају својој цели потпуно.

За санитарско одељење ваљало би установити засебну канцеларију у Министарству у (нутрашњих) д(ела).

Разуме се по себи, да би од сада ваљало свим тим органима и заводима сваким начином и сваком приликом дизати углед пред народом. Дојакошњом злоупотребом, где су по Црној Гори лекарску праксу извршивале свакојаке незналице и људи често сумњива карактера, пао је углед лекара са свим, и чини ми се да се неће дићи, ако га влада којим средством не подигне. А колико вреди углед баш код лекара знаће сваки, који је иоле те прилике посматрао.

Ваша Преузвишеност! При овом кратком и површном нацрту прешао сам муком много што шта, што ми је иначе ваљало рећи, али само из једног разлога, а то је да многим новим захтевима на државна средства не досадим. Но и ако познајем наше доста скучено материјално стање, ипак би(х) смео рећи, да економисати у овом смеру значи просто сабирати тек солде, што су на земљу пали, а упуштати велике банкноте, да нам ветар растури. Економисати са највећим благом државе — са физичном снагом и здрављем држављанина, чувати и заштићавати то благо свим средствима — то је права државна економија.

Ослањајући се на осведочену предусретљивост Ваше Преузвишености према предлозима за благо овога народа, слободан сам Вама их поднети и препоручити се као

Вашој Преузвишености

најпокорнији

На Цетињу 16/VII-81.

Др. Јовановић»

Рачунам, да је Д-р Јовановић мало увеличао и намјерно дао овако тешку слику санитарских прилика у Црној Гори, да би од надлежних издјејствовао што већу материјалну помоћ за организацију санитета, јер да је стварно било заражено онолико братстава и породица, као што Јовановић наводи у првим редовима свога извјештаја, морале би последице те заразе бити уочене од каснијих црногорских љекара.

Но, Д-р Јовановић је доиста одмах почео систематски рад око организације санитета. Он убрзо објављује стјечај за љекаре у Црној Гори и већ се у августу 1881 године јављају први љекари. У Државном архиву на Цетињу ја сам нашао и о томе питању неколико докумената.

Љекар Ђорђе Филиповић већ 22 августа (1881) извјештава из Лом Паланке црногорско Начелништво санитета, да по прочитању стјечаја о потреби 10 окружних љекара пристаје на изнерене услове у стјечају и »као црногорски грађанин сматрам за дужност изјавити своју готовност послужити својој отачбини«. Поред потписа Филиповић наводи да је из Пиве. Како је Филиповић примљен за окружног љекара и о томе извјештен, он јавља 1 децембра 1881 да због зимске сезоне и тешкоће превоза не може доћи на дужност »прије марта 1882 год.« Из приложене копије »атестата« види се, да је Ђорђе Филиповић августа 1869 био примљен за слушаоца Медицинског факултета у Москви и 31 маја 1879 добио степен љекара. Свједочанство је Филиповићу издато 12 јуна 1879 год.

Када је дошао на Цетиње Д-р Филиповић нијесам нашао, али 18 септембра идуће (1882) године војвода Врбица телеграфски јавља окружном капетану у Бару сљедеће: »На предлог шефа Санитарног одјељења Г. Д-р. Јовановића одређен је Господин Д-р Ђорђе Филиповић за дјелствитељнег доктора барског окружија. Вишепоменути г. Филиповић Д-р је медицине, бабичлука и хирургије, на све ове три посебне струке има отличне дипломе и Бар добива одличног доктора, којему може са подпуним повјерењем на сусрет изаћи.

Доктор Филиповић имаће и своју ручну сопствену Апотеку, но љекове продаваће по такси коју ће добит од Главног шефа Санитарног одјељења. Он ће и физите наплаћивати од имутњијих фамилијах«.

Истога дана војвода Врбица шаље овај телеграм барском окружном капетану Илији Поповићу:

»Сјутра приђе седам ураh да буде један добар јашећи коњ и један момак на Вир, да привати г-на доктора Филиповића, који је за тај округ назначен. — Препоручујем да му будете на руци док он нађе своју кућу и док се намјести«.

О љекару Филиповићу имао сам у рукама још један докуменат. То је депеша Филипа Петровића Д-ру Јовановићу од 13 августа 1882 године, из које се види да је Филиповић био на служби и прије но је одређен за љекара Барског округа, јер Петровић овом депешом јавља Д-ру Јовановићу о одласку књаза Николе у Русију, а затим му каже и ово: »Филиповић за неко вријеме не може се послат у Никшић на своје мјесто из неких узрока за које ћете знат по Вашем повратку. Јављено је било Миљанићу да он пође у Никшић, а Фили-

повић у Подгорицу, али се овај није стио размијениг, те тако ће Никшић остати за неко вријеме без љекара».

Крајем 1881 године већ има и Ријека Црнојевић свога љекара. То се види из писма Д-ра А. Саламброса, упућеног 14 децембра Д-ру Јовановићу, у коме га извјештава да је на Риједи већ повјерену му »службу одпочејо унапређивати и намјестијо спицарију«. Пошто је нашао и кућу за стан, моли да му се дозволи одлазак у Подгорицу да тамо с породицом проведе Божић, па ће послје празника превести и породицу на Ријеку Црнојевића.²⁾ Саламброс је био дуго љекар на Риједи. Чак ни средином марта 1888 године није правилно писао српски. Тада извјештава министра унутрашњих дјела војводу Божа Петровића, да је, по његовој наредби, 8 марта прегледао тамничаре на Грможуру и нашао да неки болују од скорбута. Саламброс наводи, да у једној соби има 60 људи, у којој не може бити више од 30, а наглашава и то, да »у том погледу женско одјелење много је лијепше, па с тога тамо готово нема болијестнија . . .«. Из једне књиге о регулисању пензија црногорским државним службеницима може се утврдити, да је Саламброс престао бити активни државни чиновник прије почетка 1894 године, а умро је 21 јануара 1898 год.

Д-р Јовановић није био задовољан својим административним радом и писменим извјештајима. Као што је 1881 године путовао по Црној Гори, тако се он припремио и средином 1882 године на једну научну експедицију по Црној Гори, за коју ће му министар унутрашњих дјела војвода Машо Врбица осигурати и материјална и превозна средства.

4 јула 1882 године Д-р Јовановић је кренуо на пут преко Ријеке Црнојевића, Жабљака, Додоша, Зете и Подгорице, па је прегледао и проучио: Братоножиће, Лијеву Ријеку, Андријевицу, Полимље, катуне на Кучком и Васојевићком Кому, Ровца, Морачу, Колашин, катуне на Сињавини, Шаранце, Језера (Жабљак), Дурмитор, Ускоке, Дробњаке, Пиву, Голију, Луково, Никшићку Жупу, Никшићке Рудине, Никшић с околином, Грахово, Цуце и Ђеклиће. На цијелом путу Јовановић је водио дневник и стручне биљешке, а кад се повратио на Цетиње, септембра мјесеца исте године, поднио је министру унутрашњих дјела »исцрпан извјештај о целокупном

²⁾ Писмо је писало друго лице, а Саламброс се само потписао, и то латиницом.

раду и предложио мере које би требало подузети» — како наводи Озрен Недељковић по подацима из заоставштине рукописне грађе пок. Д-р Јовановића. Уз љубазну помоћ Крста Петровића прегледао сам одговарајуће фасцикуле Министарства унутрашњих дјела Државног архива на Цетињу, али, нажалост, нијесам тај Батутов извјештај могао пронаћи, а он се — како ме љубазно писмено извијестио Озрен М. Недељковић — није сачувао ни у рукописима пок Д-ра Батута.

(Наставиће се)

Ристо Ј. ДРАГИЋЕВИЋ